

„A homo moralisnak átkozottul nehéz a sorsa.”

BESZÉLGETÉS KONCZ ISTVÁNNAL

– *„Itt járt Koncz István, feljegyzem emlékezetül.” – írja Élmény, in perfectum című versének befejező gondolataként. Talán egész költészetének alapeszméjeként értelmezhetjük ezt? Pillérnek, amin három eddig megjelent kötete nyugszik, talán programnak?*

– Azt hiszem, hogy ez a sor egy élethelyzet konklúziója. A költészet funkciója kezdettől fogva foglalkoztat. Moralista típus vagyok, maguk az igazságok, az élethelyzetek azok az impulzusok, amik elvezetnek a poézisig, nem elsősorban játék vagy paszsió, vagy szórakozás. Állandóan szükségét érzem, hogy az igazoltságát, végső fokon a funkcióját érezzem a költészetnek, még akkor is, ha ez a költészet csak magamnak készülne, és nem is kerülne közönség elé. Máskülönben képtelen lennék arra, hogy alkotó módon műveljem a poézist. Itt meg kell jegyezni, hogy mintha egyenértékű lenne a poézis tettenéréseivel, rögzítésével, a versírással annak a befogadása is. Lehet, hogy mint befogadó jelen tudnék lenni a poézisben, de rögzíteni, leírni nem. S ez tulajdonképpen az a dilemma és az az aggály, hogy vajon abban merül ki a poézis, hogy pusztán jelenlétet tanúsít, vagy netán attól többet, esetleg egyéb funkciója is van? Azt hiszem, ez a sor inkább egy keserűbb, rosszabb hangulatú állapotban íródott, amikor ez a bizonytalanságérzet uralkodott el rajtam, vajon tettem-e többet, mint hogy leírtam: itt jártam, jelen voltam.

– *Művészetének egész alapszíne meglehetősen sötét. Alkati, társadalmi, történelmi okai vannak ennek?*

– Én szeretem az irodalmárokat két csoportba osztani: a homo moralis és a homo aestheticus kategóriákba – más értelemben, mint Kosztolányi. Bár a természetben vegytiszta formában a dolgok ritkán fordulnak elő, így végletes és vegytiszta formában ezek a típusok sem, azonban egy-egy költőnél meghatározó vagy az egyik, vagy a másik. Mindkét tulajdonság veleszületett. A homo moralisnak átkozottul nehéz a sorsa. Ugyanis nagyon nagy veszélyt rejtenek magukban az igazságok, a morális igazságok is. Nagyon embertelenek tudnak lenni, visszajukra fordulnak, s emiatt mindig óvatos az, aki ehhez a típushoz tartozik. Az igazságok háborúhoz vezetnek, ha nincs képessége a költőnek a megalkuvásra. Ha elfogad vagy megért, akkor ez ellentétben áll az ő alkattal. Ma különösen nehéz a helyzete, hiszen ma az aktuális igazságok, sőt a múlt igazságainak korát éljük, és ilyen szituációban az igazságok, az elvek valóban egyszerre háborús mozgósítások is lehetnek. A homo moralis épp ezért óvatos, igyekszik elkerülni az aktuális igazságokhoz való elkötelezettséget. S bármilyen meglepően hangzik is, az értelmiségi magatartása ezekben a korokban inkább az anarchizmus felé hajlik, nem kötelezi el magát egyik igazsághoz sem. Az anarchizmusnak rossz a kicsengése, általában a rendbontással, a rend elleni rebellióval azonosítják – különösen Lenin ijesztgette annak idején a nyárspolgárt az anarchizmussal épp azért, mert az anarchista nem tud fegyvelmezt katonája lenni egy igazságnak, s különösen: fegyvelmezt tagja lenni egy pártnak.

– *Önmagát is ebbe a homo moralis típusba sorolja?*

– Igen, ebbe a kategóriába tartozónak érzem magam.

– *Ezért szólal meg ilyen ritkán?*

– Talán ezért is, de voltak olyan időszakok, amikor naponta írtam verset, tehát nem ez az, ami blokkol, paralizál, hanem épp a szituáció. Ugyanis a homo moralis helyzete állandó meg hasonlításokkal jár – önmagával és a világgal. És tulajdonképpen ez a keserűség vagy lehangoltság, vagy szomorúság ezeknek a meg hasonlításoknak egyrészt kivetülése, másrészt feloldása is.

– *S ennek eszköze mindig a vers volt?*

– Írtam én novellákat is, tanulmányokat is, és szeretnék is még írni, mert hiányzik a próza. Ugyanis az alkotás folyamatosságába beletartozna – legalábbis nálam – az epika mint kifejezési lehetőség.

– *De a vers nemcsak művelt műfaja, hanem témája is költészetének. Domonkos Istvánhoz írt Párbajversében az élet és mű elválaszthatatlanságáról ír, a Virágének című versében pedig: „vér és élet a vers”. Ez valamiféle ars poetica? A vers mint a vers témája. Újszerű ez irodalmunkban.*

– A Virágének a 70-es évekhez kötődik. Úgy tűnt abban az időszakban, hogy a poézis tettenérésének, a versnek egy pótolhatatlan funkciója van, metafizikai értelemben vett irracionális jelentése. És egyedül csak így fejezheti ki magát az ember a saját végtelenségében, a saját totalitásában. Bármiről szóljon is a vers, legyen az egy pillanattörredék életérzése, kellő érzékenységgel, kellő tettenéréssel maximálisan és totálisan kifejezheti magát az ember, és csak így fejezheti ki magát. És ez valóban elfogható úgy, hogy ez valamiféle fetiszizálása a versnek.

– *Hiszen az intellektuális és az érzelmi világ számtalan jelensége van jelen a versben, ami az ember életét megtölti.*

– Igen, és ezért is kötöttem egy időszakhoz ezt a verset, mint rám jellemzőt, ugyanis azóta ez a fetiszizáló felfogása a versnek már nem jellemző rám. Valahogy a másokhoz szólás, a megszólítás kényszere is megszűnt. El tudom képzelni azt, hogy valaki ír, magas szinten ír, és egyedül csak önmagának, méghozzá esetleg anélkül, hogy ez különösebb élvezetet vagy örömet jelentene, csupán azért, hogy tetten érte magát, rögzítette magát az adott pillanatban, az adott helyzetben.

– *És a cím, a Virágének?*

– Ilyen irracionális must fejeznek ki a gyönyörű középkori virágénekek, még gondolatíságot is tartalmaznak. Tehát ismét az a totalitárius kifejezési lehetőség, megszólalás, ahol az értelem érzékenysége és az értelem érzékenysége egyszerre reagál a helyzetre.

– *Igen fontos motívuma költészetének a máglya is. Harmadik kötetének érdekes a címe: Ellen-máglya. Csak a máglya-szimbólum ismeretében tudnánk megmagyarázni ezt a talányos fogalmat.*

– Kifejezetten az eretnekegető máglyák képzetéhez kapcsolódik, ahhoz a szorongáshoz, ami a szabadon gondolkodás üldöztetéséből származik. Az ellenmáglya pedig kettős értelmezésű. Egyrészt dacolni az üldöztetés lehetőségével, ugyanakkor álca is. A kalandozó magyarok útját jelölték – állítólag – a nyugati népek ellenmáglyákkal, a megtévesztés szándékával. Örtüzként is elfoghatók ezek, ugyanakkor eltájoló funk-

ciójuk is volt: én ismerem a máglyák helyét és rendeltetését, de ez mást eltájol, ahogy leírtam ezt a Róma égése – ellen-máglya című versemben is: „Ez az ellen-máglya / a szemfüles ügyész / majd kétszer is aláhúzza / a zagyva fogalmat”.

– *Meglehetősen egyedüli a lírája a mégoly gazdag vajdasági avantgárd költészetben is. Tudatosan függetlenedik a hatásoktól?*

– Helyzetemet meghatározta az indulás ideje. Én az 50-es évek első felében jelentkeztem először írásaimmal. Abban az időben kíméletlen boszorkányüldözés folyt az „informbüro számára gyanús” személyek, főleg értelmiségiek ellen. Az ekkor induló fiatalok táborát szinte szétverte ez a hajsza, ez a terror, ez a nyomás. Bár fizikailag együtt voltunk hajnalig tartó beszélgetésekben az akkor induló Symposion-körben, engem mégis magányosnak tekintettek.

– *Egy kritikusa szerint szándékos következetességgel határolja el magát az irodalmi élettől, a táboroktól és irányoktól. Igaz ez a szándékosság?*

– A Vajdaságban igazából irányzatok és táborok nem léteztek. Inkább generációk szerint tagolták nálunk az irodalmat. A Symposion-generáció fellépésével kialakult egy másik tagolás: a modern és a hagyományos szöveg szerinti.

– *De Koncz Istvánét nem lehet sem a modern, sem a hagyományos szövegekhez besorolni. Talán a kettő kontaminációja?*

– Nekem nem jelent meg az első kötetem. Ugyanis – bár ilyen kizárólagossággal nem szabad foglalkozni – mondhatom, hogy azok közül, akik később aktívak maradtunk, az első avantgárd szövegek többé-kevésbé tőlem kerültek ki. Mégsem jelentek meg. Bár Major Nándor, az Ifjúság című lap irodalmi rovatának vezetője biztatott, sőt bujtogatott, mert nagyon jónak és fontosnak tartotta ezeket a verseket, de ezt a lapot nem érezte megfelelőnek a versek közlésére, mert szerinte ezek kimondottan irodalmi lapba valók. De kimaradtak a Híd című irodalmi folyóiratból is, és mire az első kötetem, az Átértékelés 1969-ben megjelent, ezek a versek valahogy már nem voltak aktuálisak.

– *Akkorra már túllépett az avantgárd korszakon?*

– Az avantgárd nagyon-nagyon fontos zsákutca. Ugyanis annak a megjárása nélkül nem lehet tájékozódni. Nagyon leegyszerűsítve: kaland. De inkább zsákutca, mert ha vezetne valahova, nem kellene kijutni belőle. Ennek a bebarangolása nélkül egy-síkúvá, egynyelvűvé válik a vers. Nem mondhatnám, hogy én hátat fordítottam az avantgárdnak, nagyon sokat fölhasználok belőle, különösen a szürrealista képszerkesztést. Még gimnazista koromban véletlenül rátaláltam Kassákra, s az a félkötetnyi vers kézről kézre járt az egész Vajdaságban. El voltunk képedve attól a lehetőségtől, attól a távlattól. Mindenki „kassákos” volt egy kicsit.

– *Lírájára elsősorban nem a díszítettség jellemző. Egyedül áll ezzel az „ellenbarokk” költészettel, vagy az egész nemzedékre jellemző?*

– Az Új Symposion indulásának idején – különösen az avantgárd szövegek esetében felmerült a dilettantizmus dilemmája. Úgy tűnik, hogy a hagyományos szövegeknél könnyebben felismerhető a felkészületlenség. A modern szövegeknél is nyilvánvaló, hogy rengeteg a szélhámoskodás. Valaki leír valami zagyvaságot, és hasra esnek tőle, hogy milyen nagyszerű szöveg. Ezért kezdett el foglalkoztatni az, hogy meg kell találnunk a kritériumokat, a mércéket a modern szövegeknél is; vagyis azt, hogy mi a nem tudás leplezése, és mi a valóban modern, újszerű, originális kifejezés. És akkor

kezdttem el önmagamnál is keresgélni, és akkor jöttem rá, hogy milyen rettenetesen fontos a szelektálás, mert ha az ember sokáig ismételi, mondogat valamit, beleszeret, és erővel begyömösözi a versbe. Nem kell félni megszabadulni a fölöslegestől, a funkciótlan képektől. Így tűntek el verseimből a fölösleges díszítőelemek, vagyis az ornamentika. Egy vers 30–40 sorából meghagytam 7, 8, 10 sort. Az ornamentikát helyettesítették azután – amit én nem szerettem magamnál – a parabolisztikus képek (ez nem egészen költészet, hanem valami más: filozófia vagy mesterség).

– *Tájköltészetéből hiányzik az idill. Filozofikus művek ezek is. „Vége a vakációnak” – írja A füst dolga című versében, ahol ólomszürkéék az esőfelhők, „araszoló bogárra ki-csapott / eb csahol”, és a füst „...röghöz tapadtan lent szimatol”. Talán belső táj ez?*

– Ez a táj megélésének, a tájnak mint élménynek a kérdése. Az idill nem szükségszerűen az önfeledtségnek vagy a könnyedségnek, vagy a gondnélküliségnek a szinonimája, hanem egy adekváns átélése, és az átélés, még hogyha nem is önfeledt, akkor is egyfajta boldogság, és ilyen értelemben idill.

– *Jelentős „tájverse” az 1987-ben íródott A Tisza partján című is, melynek kerete egy igen kemény, tényszerű kijelentés: „Háború lesz.” Miféle előérzet volt ez?*

– Tito halála után egy-két évvel, aki kellő érzékenységgel figyelt, nem tájolta el magát, az mind láthatta. Megdöbbenő, hogy tényleg nem látták az emberek ezt a veszélyt. Szeli professzor egy másik Tisza-versemmel (A szép Tisza is más) kapcsolatban elemezte is a metafizikai jelentőségét nálam a tájnak. A Tisza partján címűben ezzel megállapítással még vitatkozni is lehetne, hiszen ott majdnem leltárszerűen jelen vannak a táji elemek, maga a fizikai táj is. S ez így sikerült – amit nagyon hízelgő sikernek tartok –, a fizikai táj megjelenítésével párhuzamosan jelenik meg a bennem lévő metafizikai táj is.

Ami az indító- és zárómondatot illeti: kimondottan műhelyszempontból lehet érdekes a vers születésének története, természetrajza. Valamikor 84-ben, tehát pár évvel a vers születése előtt meglátogattam Domonkos István, Maurits, Bordás Győző – nem tudom, kik, még néhányan voltak. Este a helyi fürdő éttermében vacsoráztunk, beszélgettünk. Egyáltalán nem irodalmi, inkább személyesebb jellegű, könnyed, jókedvű beszélgetés volt. S egyszer csak teljesen váratlanul az akkor már egyébként Svédországban élő Domonkos István odafordul hozzám: „Mit gondolsz, Pista, lesz-e háború?” Annyira meglepett a kérdés, mert egyáltalán nem illett sem a beszélgetés témájába, sem a hangulatba. Hirtelen semmit sem tudtam mondani, annyira meglepett. Ő meg, mint aki nem is várja a választ, folytatta a beszélgetést. Ezen én morfondíroztam, s nyilvánvalóvá vált, hogy az ellentmondások olyan erősen, intenzíven halmozódnak, így szorultunk zsákutcába, hogy nyilván elkerülhetetlen lesz a háború. Körülbelül húsz perc múlva megválaszoltam, hogy lesz. Hazamentem, de nem tudtam ettől a sortól szabadulni: háború lesz. Hirtelen leírtam, aztán ültem a sor fölött, de nem tudtam mit kezdeni vele, ott maradt a papíron. S egyszer a májusi ünnepek alkalmával valahogy bóklászoltam a Tiszán, szövegeződött bennem valami, és akkor beugrott az a gondolat, hogy ez az idill, ez az egész minthogyha egy közeli háborút revelálna. S akkor írtam meg – rá egy-két évre –, amikor így megéltam a Tiszát, vagy azt a pontot, vagy azt a pillanatot, akkor jelentkezett újra a „háború lesz” érzése.

– *Ez az előérzet sajnos most valóság: háború van. Az egyébként sem gyakran publikáló Koncz István hallatja-e most a hangját?*

– Nem. Már egy pár éve nem írtam. Amit az idén írtam, inkább torzó. A beszélgetésünk kezdetén beszéltem a homo moralis átkáról, sorsáról. A meghasonlások át-hidalására – amit jelent nekem a vers – nincsenek meg a szavak.

Gimnazista koromban találkoztam először Móricz Zsigmondnak azzal a röpirat-szerű írásával, amelyben így szól ez a közéleti érzékenységu ember: „Ne politizálj, építkezz!” Nagyon kiábrándítóan hatott rám ez a felszólítás, valahogy úgy éreztem, hogy ez kiskorúsítja a magyar polgárt. Komoly perbe kerültem Móriczcal, s bár néhány évtized eltelt azóta, mindig vissza-visszatértem ehhez a gondolathoz.

Próbáltam valahova tenni, éreztem belőle valamit. De istenigazából most értetem meg: vannak történelmi pillanatok, konstellációk, amikor bármilyen nemes szándék, bármilyen igaz hirdetése, közlése maga ellen fordulhat, és nem azt a funkciót tölti be, amiért a szándék, elképzelés létrehozta. Ez engem rettenetesen leblokkol. Ijesztőnek tartom azt is, amikor az igazság nem azt a célt szolgálja, hogy összekössön, hogy szót értsünk egymással, hanem háborúra mobilizál, háborúba küld.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

